

ключевых компетентностей в условиях новой украинской школы на уроках родного языка. Особое внимание обращено на формирование языковой компетентности учащихся как ведущей в обучении языку. Отмечено, что компетентностный подход в обучении требует, чтобы современные учебные средства выполняли не только информационную, но и мотивационную и развивающую функции. Подчеркнута важность повышения положительной мотивации школьников к получению знаний, на использовании педагогами активных традиционных и новационных методов обучения.

Ключевые слова: компетентность, положительная мотивация обучения, развивающее обучение, образовательная среда.

Mordovtseva N. Realization of the formation of key competences of elementary school students in native language lessons

The article describes the main positions of the use of various pedagogical technologies to form the leading key competencies in junior schoolchildren in the conditions of a new Ukrainian school in native language lessons. Particular attention is paid to the formation of language competence of students as a leader in teaching the language. It is noted that the competence approach in training requires that modern teaching aids perform not only informational, but also motivational and developmental functions. The importance of increasing the positive motivation of schoolchildren to obtain knowledge, the use of active traditional and innovative teaching methods by the teachers is underlined. The creation of teachers of the elementary classes of a positive learning environment by enhancing the intellectual and emotional resources of each student sets the foundation for the democratization of the modern school, promotes the establishment of a dialogical approach to educational communication, and enables the organization of effective pedagogical interaction among the participants in the educational process. Therefore, there is a need to apply appropriate innovative pedagogical technologies in vocational education.

Key words: competence, positive motivation for learning, developmental learning, educational environment.

Стаття надійшла до редакції 02.03.2018 р.

Прийнято до друку 25.04.2018 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Ваховський Л. Ц.

УДК 373.3.016:81-028.31

Н. В. Правова

**ЗНАННЯ ПРО ТЕКСТ – ОСНОВА УМІНЬ КОМУНІКАТИВНОГО
МОВЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ**

Найважливішим завданням сучасної шкільної освіти є формування мовної особистості, що виявляє високий рівень мовленнєвої і комунікативної компетентності. Актуальність цієї мети підкреслена у Державному стандарті початкової загальної освіти і чинних навчальних програмах з української мови, де наголошується на формуванні

«ключової комунікативної компетентності молодшого школяра, яка виявляється у здатності успішно користуватися мовою (всіма видами мовленнєвої діяльності) в процесі спілкування, пізнання навколишнього світу, вирішення життєво важливих завдань» [5, с. 11].

Переосмислення освітньої мети та завдань української мови як навчального предмета актуалізувало проведення досліджень з питань формування комунікативної компетенції учнів початкової школи та розвитку їхнього зв'язного мовлення.

З огляду на це зріс інтерес лінгводидактів, методистів до основної комунікативної одиниці – тексту, який становить найвищий рівень мовної системи. Робота з текстом як найбільш ефективним засобом навчання мови і мовлення, пізнання довкілля забезпечує, засвоєння мовної картини світу засобами рідної мови, розвиток творчих умінь і навичок, оволодіння стилістичними нормами, формування мовної, мовленнєвої, соціокультурної і когнітивно-комунікативної компетенції школярів [1].

Проблеми становлення мовної особистості, формування комунікативних умінь і навичок, застосування текстоцентричного підходу у навчанні мови знайшли своє розв'язання у дослідженнях науковців різних галузей, зокрема Ф.С. Бацевича, Л.С. Виготського, Т.К. Донченко, Д.Б. Ельконіна, І.О. Зимньої, С.О. Карамана, О.Р. Лурії, Л.І. Мацько, А.В. Нікітіної, Л.М. Паламар, М.І. Пентилюк, Г.Т. Шелехової та ін.

У працях В.І. Бадер, А.М. Богуш, Л.О. Варзацької, М.С. Вашуленка, Л.І. Мацько, М.І. Пентилюк, О.Н. Хорошковської зазначається, що рівень мовленнєвої та комунікативної компетентності особистості залежить від знань щодо особливостей усного і писемного мовлення, ознак і будови тексту, стилів і типів мовлення, опанування умінь орієнтуватися в ситуації спілкування, володіти інтонацією, використовувати позамовні засоби, уважно слухати співрозмовника, повно й ґрунтовно викладати думку, аналізувати й редагувати мовлення. О.Г. Лобчук розглядає текст як систему орієнтирів у побудові власних висловлювань і підкреслює, «що педагог повинен допомогти учням осмислити їх мовленнєву практику, щоб на цій основі піти вперед до оволодіння умінням спілкуватись» [4, с. 17].

Проте, незважаючи на спрямованість сучасної методики і практики на розвиток зв'язного мовлення молодших школярів на основі тексту, рівень мовленнєвої підготовки, комунікативної компетентності учнів є недостатньо високим. Спостереження за навчальним процесом свідчать, що зусилля вчителів зорієнтовані на засвоєння учнями закономірностей побудови тексту та усвідомленні його ознак. На тексті в аспекті комунікативної одиниці не наголошується. Причини цього явища, ми вбачаємо у тому, що вчителям початкових класів бракує знань з лінгвістики тексту та навичок володіння сучасними технологіями навчання. Таким чином, незважаючи на значну кількість наукових праць з теорії лінгвістики тексту, навчально-методичних доробок з питань формування мовленнєвої та комунікативної компетентностей молодших школярів проблема формування в учнів уявлень про текст як основної комунікативної одиниці залишається актуальною.

Мета нашого дослідження – розглянути основні аспекти опрацювання відомостей про текст як основи розвитку комунікативного мовлення.

Текст, як переконують наукові розвідки вчених, надзвичайно складне й багатоаспектне явище, чим пояснюється різноманітність підходів у його тлумаченні та відсутність універсальної наукової дефініції.

У сучасній мовознавчій науці текст розглядається як складна комунікативна одиниця найвищого порядку, що породжується учасниками комунікативного акту, організовує та спрямовує їх комунікативну діяльність. Адже на рівні тексту відбувається взаємодія мови і мислення; саме завдяки тексту реалізується задум висловлювання.

Згідно із сучасними уявленнями, текст ніколи не існує сам по собі, як деяка об'єктивна реальність. Він завжди в реальних процесах діяльності і виступає продуктом та інструментом комунікації. Отже, спілкування здійснюється в ході породження текстів, що функціонують з певною комунікативною метою. У комунікації текст виступає середнім компонентом між відправником (адресантом) та отримувачем (адресатом): відправник (адресант) → текст → отримувач (адресат). Відправник у тексті кодує (вербалізує) певну інформацію та відповідні їй ситуативні мотивації, завдання ж отримувача декодувати не тільки інформацію, а й увесь загальний позатекстовий мотивацій [3].

Текст як зв'язне висловлювання функціонує і в усному, і в писемному мовленні як мовна одиниця, що складається з сукупності речень, об'єднаних спільною думкою, і утворює змістове ціле. Тексту властиві такі ознаки, як завершеність, зв'язність, логічна цілісність, структурна оформленість та певна спрямованість, завдяки яким текст і функціонує як одиниця зв'язного мовлення.

У методиці викладання мов текст – це основа навчання мовленнєвої діяльності. О.Г. Лобчук наголошує, що «сучасне розуміння поняття «текст» важливе для методики, так як дає можливість показати під час аналізу конкретного тексту закономірності побудови всіх (або групи) текстів і вести навчання зв'язного мовлення усвідомлено» [4, с.18]

Аналіз чинної навчальної програми для 1–4 класів та змісту підручників «Буквар» та «Українська мова» показав, що учні початкової школи набувають елементарних текстологічних знань. Уже з 1 класу молодші школярі ознайомлюються з поняттям текст та деякими його ознаками. У 2–4 класах матеріал про текст подається після розділу «Мова й мовлення» і містить значні відомості. Формування уявлень про текст ґрунтується на розумінні учнями таких його основних ознак: інформативність, наявність заголовку, смислова цілісність, стилістична єдність, завершеність, наявність певної структури побудови.

Основною ідеєю вивчення розділу «Текст» у початковій школі є шлях від лінгвістичних спостережень до теоретичних висновків (у вигляді правил) і виконання вправ на застосування знань. Предметом спостережень і лінгвістичного аналізу є невеликі зв'язні тексти або їхні частини, що становлять закінчене висловлювання і можуть бути зразком для учнівського мовлення. Вони мають характеризуватися чіткістю будови, єдністю теми або підтеми (по відношенню до більшого тексту, частиною якого вони є). Це розповідь (з елементами опису чи

міркування), нескладні описи (зовнішності людини, тварини, природи, трудової діяльності тощо), міркування.

Якщо розглядати текст як основну комунікативну одиницю, то головні цілі навчання молодших школярів передбачають набуття учнем умінь розуміти (в процесах читання та аудіювання) та створювати (у процесах говоріння та письма) тексти. Учитель у роботі з текстом має навчити школярів розуміти, сприймати, інтерпретувати авторську позицію, висловлювати своє ставлення до інформації, погоджуватися чи спростовувати думку, визначати функції тексту тощо. При цьому значна увага має приділятися екстралінгвістичним чинникам, їх впливу на вибір мовних засобів, які забезпечують досягнення комунікативної мети, розкриття теми, створення емоційності тощо. Усе це можливо за умови сформованості в учнів певних текстологічних умінь. До них передусім віднесемо такі: визначати тему, головну думку, структуру тексту; розрізняти тексти за стильовими і жанровими ознаками, комунікативним призначенням; встановлювати тип тексту за характером зв'язку та аналізувати засоби зв'язку; оцінювати мовне оформлення тексту відповідно до теми, відображеної інформації, умов і завдань спілкування та обраного стилю викладу; створювати тексти різних типів, стилів і жанрів, добирати відповідні мовні явища і категорії для відтворення необхідної інформації, розкриття теми тощо.

Формування зазначених умінь відбувається в процесі застосування вчителем системи вправ, матеріалом до яких є текст. Доцільними тут є різновиди комунікативного аналізу готових або створюваних текстів, спрямовані на виявлення позиції автора, тобто комунікативної настанови, різнорідних засобів, які дозволяють автору реалізувати свій задум, знаходження ключових слів тексту. У ході аналізу з'ясовується не тільки зміст, але й позиція автора, адресата мовлення, окреслення ситуації, у якій цей текст буде доречним.

Значне місце на уроках мови у початкових класах мають посісти вправи, що моделюють ситуації реального спілкування, де текст виступає «центральною ланкою в комунікативній моделі, що виконує функцію повідомлення і є своєрідним зв'язком між адресатом й адресантом» [3, с. 256].

Ефективними у цьому аспекті є комунікативні вправи, які відображають або імітують процес спілкування. У їх основі – навчально-мовленнєва ситуація, яка передбачає стимулювання учнів до створення конкретних висловлювань, близьких до тих, які існують насправді. У процесі моделювання навчально-мовленнєвої ситуації необхідно планувати сукупність умов, які визначають спілкування, і його продукт – текст, який має з'явитися у результаті комунікації. Комунікативні вправи можуть бути застосовані під час вивчення будь-якої теми і спрямовані як на оволодіння мовної теорії, так і на розвиток монологічного мовлення, а також навичок читання та аудіювання.

Наведемо приклади завдань до комунікативних вправ для учнів 4 класу.

Завдання 1. Уяви, що вчителька попросила тебе розповісти учням 3-го класу про частини мови так, щоб їм було цікаво і зрозуміло. Склади план своєї розповіді. Скористайся матеріалом вірша Д.Білоуса, у якому гарно описано роль кожної частини мови. Виконуючи завдання, подумай

над такими питаннями: Хто виступатиме адресатом мовлення? (Учні 3-го класу). Хто є адресантом мовлення? (Ти сам, учень 4-го класу). Де відбуватиметься ваше спілкування? (У школі, на уроці української мови). Яка мета твоєї розповіді? (Розповісти про частини мови, їх функції у мові та мовленні). Якою формою мовлення скористаєшся? (Усною). Якому стильові мовлення має відповідати твій текст? (Науково-популярному).

Завдання 2. Уяви, що ти кореспондент шкільної газети. Склади невеличку статтю про шляхетний вчинок школярів (однокласників, друзів). Хто виступатиме адресатом мовлення? (Читачі). Хто є адресантом мовлення? (Ти сам, учень 4-го класу). Поміркуй, у якому стилі ти маєш написати свій репортаж? (Публіцистичний, розповідь)

Завдання 3. Уяви, що ти професор ботаніки і нещодавно в далеких краях відкрив нову рослину. Це чудова незвичайна квітка. Опиши її учасникам наукової конференції. Склади план для усної розповіді. Який стиль мовлення ти обереш? Подумай, який одяг обереш для виступу на конференції? Потренуйся виголошувати свій виступ.

Завдання 4. Уяви, що ти співробітник літературного музею. До тебе потрапили два аркуші паперу, на яких розміщено тексти чернетки і чистовика твору Євгена Гуцала. Потрібно один із них помістити на стенд як зразок художнього твору, а інший – в архів. Для цього визнач, який текст виразніший і завдяки чому. Склади невеликий виступ про те, чому ти обрав певний варіант тексту. Аргументуй. Хто виступатиме адресатом мовлення? (Співробітники музею). Мета твоєї розвідки: здійснити спостереження над художніми текстами, виявити, яку роль у розкритті авторського задуму відіграють прикметники.

Завдання 5. Уяви, що ти працюєш у туристичній агенції «Пори року». Наближаються літні канікули. Тобі й твоїм товаришам-колегам доручили скласти рекламний проспект літнього відпочинку у вашому краї. Використовуючи опорний матеріал, складіть рекламний текст із 5–6 речень про переваги активного літнього відпочинку у вашому краї. Після складання тексту обговоріть його у групах, обміркуйте, як можна його проілюструвати. Візьміть до уваги, що вашим адресатом є люди, які не бували у ваших краях, які не знають, де і як провести літній відпочинок.

Завдання 6. Уяви, що ти береш участь у конкурсі кулінарного мистецтва. Твій рецепт визнано найкращим. На заключному етапі ти, як переможець, маєш поділитися секретом приготування страви. Перекажи свій рецепт учасникам та гостям конкурсу. Подумай над точністю своєї розповіді. Поміркуй про те, з якою силою голосу будеш розповідати?

Завдання 7. Вихователька підшефного дитячого садка запропонувала учням 4-го класу розповісти цікаву казку малютам на святі казки. Щоб обрати гідного казкаря, учителька вирішила організувати конкурс казки в класі: прочитала початок і запропонувала скласти цікаве продовження. Продовж казку. Щоб перемогти, не забудь про жанрові особливості казки: вимисел, фантазія; незвичайні місця, предмети, істоти; надзвичайна сила, дивні перетворення, триразові повтори, магічна символіка тощо.

Завдання 8. Уяви, що ти забув на спортивному майданчику мобільний телефон і дуже засмутився з цього приводу. Ти розпитував однокласників, друзів, але ніхто телефону не бачив. Увечері загублений

телефон тобі принесли додому. Склади подячну промову «За допомогу в складній ситуації». Візьми до уваги, що адресат мовлення – незнайома тобі людина. Мета твого спілкування – подякувати за послугу і турботу.

Завдання 8. Уяви, що ти редактор підручника «Природознавство». Тобі слід розмістити у ньому статтю про дуб. Який із двох текстів ти обереш? Чому? Склади аргументовану відповідь для своїх колег.

I. Дуб – це могутнє дерево заввишки 20–40 метрів. Гілки його дуже міцні. Стовбур товстий, з темно-сірою потрісканою корою. Живе це дерево 500-1000 років. В Україні дуби ростуть скрізь. Подекуди вони утворюють діброви. На відміну від інших порід, вони розвиваються дуже повільно. За рік молодий дубок підрастає лише на півметра, а його стовбур стає товщим на 1-2 сантиметри (За А. Охріменко).

II. На сонячній галявині поряд із кремезним дубом-татом притулився невеличкий молодий дубочок.

Кожного ранку, простягаючи зелені, ще тонесенькі гілочки до сонця, радісно зустрічає він перші ласкаві промені. А коли налетить вітриган, нахиляється безпорадно дубочок до тата, простягає віти, шукаючи захисту, благаючи про порятунок. І зашумить старий, грізно захитає кроною: „Йди геть, злий вітриську! Не чіпай моє малятко! ”

Так і підрастає дубочок-у теплі, затишку і любові.

Таким чином, формування комунікативної компетентності молодшого школяра значною мірою визначається рівнем засвоєння текстологічних знань, зокрема про текст як комунікативну одиницю, сформованістю відповідних умінь, що досягається застосуванням у процесі навчання спеціальних комунікативних вправ. Основою таких вправ є моделювання навчально-мовленнєвих ситуацій, що імітують процес спілкування. При цьому вчитель варіює уявлюване місце дії, співрозмовників, мету висловлювання. Систематична робота над текстом в процесі вивчення будь-якої мовної теми та під час розвитку усіх видів мовленнєвої діяльності служить основою для розвитку комунікативного мовлення учнів початкової школи.

Список використаної літератури

1. Бадер В.І. Взаємозв'язок у розвитку усного і писемного мовлення молодших школярів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання української мови» / В.І.Бадер. – К., 2004. – 39 с. 2. Бібік Н. Компетентність і компетенції у результатах початкової освіти / Н. Бібік // Початкова школа. – 2010. – № 9. – С. 1–5. 3. Ворожбитова А.А. Теорія текста: антропоцентрическое направление : [учебн.пос.] / А.А. Ворожбитова. – М. : Высшая шк., 2005. – 367 с. 4. Лобчук О.Г. Знання про текст як система орієнтирів у побудові висловлювань різних типів / О.Г. Лобчук // Початкова школа. – 2002. – №4. – С.17–20. 5. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням українською мовою. 1–4 класи. – К.: «Освіта», 2011. – 392 с.

Правова Н.В. Знання про текст – основа умінь комунікативного мовлення молодших школярів

Стаття присвячена проблемі формування комунікативної компетентності молодших школярів на уроках української мови. Автор

доводить важливість текстологічних знань для формування мовленнєвої діяльності та комунікативного мовлення. Особливу увагу звернено на проблему формування в учнів уявлення про текст як основну одиницю комунікації. Запропоновано види вправ для формування текстологічних умінь учнів 1–4 класів. Обґрунтовано необхідність застосування комунікативних вправ, основою яких є моделювання навчально-мовленнєвих ситуацій, що імітують процес спілкування. Наведено приклади завдань, що спонукають учнів до створення висловлювань у можливих ситуаціях комунікації.

Ключові слова: текст, комунікативне мовлення, комунікативна компетентність, комунікативна одиниця, комунікативні вправи, навчально-мовленнєва ситуація, текстологічні знання.

Правова Н. В. Знання о тексте – основа умений коммуникативной речи младших школьников

Статья посвящена проблеме формирования коммуникативной компетентности младших школьников на уроках украинского языка. Автор доказывает важность текстологических знаний для развития коммуникативной речи. Особенное внимание уделено проблеме формирования у младших школьников представлений о тексте как основной единице коммуникации. Предложены виды упражнений для формирования текстологических умений учеников 1–4 классов. Обоснована необходимость использования коммуникативных упражнений, основой которых является моделирование учебно-речевых ситуаций, имитирующих процесс общения. Даются примеры заданий, которые побуждают учеников к созданию высказываний в возможных ситуациях коммуникации.

Ключевые слова: текст, коммуникативная речь, коммуникативная компетентность, коммуникативная единица, коммуникативные упражнения, учебно-речевая ситуация, текстологические знания.

Pravova N. Understanding a text is a basic of communication speech of junior schoolchildren

The article tells us about the problem of formation of communicative competence of junior schoolchildren on the lessons of the Ukrainian language. The author proves the importance of textual knowledge for communicative speech development. Great attention is paid to the problem of forming the understanding, younger schoolchildren, that a text is the main particle of a communication. Many types of exercises for formation of textual abilities of pupils from 1st to 4th grades are suggested. Showed the importance of using communicative exercises based on modeling of education process. Some examples of tasks are offered and them impact on pupils and force them to invent statements in possible situations of communication.

Key words: text, communicative speech, communicative competence, communicative particle, communicative exercises, educational and speech situation, textual knowledge.

Стаття надійшла до редакції 22.03.2018 р.

Прийнято до друку 25.04.2018 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Сташевська І. О.